

В. А. ЛАНДСМАН

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ

Проаналізовано структуру світового ринку праці за макроекономічними показниками, з'ясовано основні підходи до державного регулювання ринку праці та виділено найбільш актуальні проблеми, характерні для України.

Ключові слова: ринок праці, макроекономічні умови, державне регулювання, сфера зайнятості, конкуренція, безробіття.

Structure of the world labour-market has been analysed regarding its macroeconomic indexes, basic approaches to state regulation of labour-market have been identified and focal problems inherent to Ukraine have been highlighted.

Key words: labour-market, macroeconomic conditions, state regulation, sphere of employment, competition, unemployment.

Ефективне державне регулювання ринку праці є однією з найголовніших проблем нашого суспільства. Тому з упевненістю можна стверджувати, що громадяни, маючи гідну оплачувану роботу, можуть повністю вирішити питання щодо подолання бідності, формування середнього класу, зменшення безробіття, підтримки знедолених та інвалідів, формування страхових пенсійних фондів будь-яких рівнів, сприяти ефективному функціонуванню всіх систем соціального захисту населення. При цьому особливості державного регулювання ринку праці полягають у тому, що ринок праці як сфера регулювання, маючи економічні витоки, набуває в процесі функціонування соціально-економічного забарвлення щодо умов та мотивів розвитку ринку праці і згодом реалізується соціальними аспектами життєдіяльності населення. Багатогранність означеного процесу потребує, з одного боку, органічного поєднання, а з іншого – розумної диференціації важелів і механізмів регулювання, що робить державну політику регулювання ринку праці поліфункціональною.

Можливість реалізації даної поліфункціональності означає, насамперед, необхідність державного регулювання повного ринку праці. Недооцінка ролі зайнятості як інтегральної частини механізму регулювання макроекономічних процесів, активного інструменту вирішення економічних і соціальних проблем призвела до того, що політика зайнятості була недостатньо вбудована в стратегію реформ і соціально-економічного розвитку України, слабо пов’язана із заходами її реалізації. Звідси логічно випливає, що функцію регулювання зайнятості на макрорівні має взяти на себе держава, пов’язуючи ситуацію у сфері зайнятості

та на ринку праці з макроекономічними умовами функціонування економіки країни в цілому.

Вплив держави на ринок праці є предметом постійної уваги науковців. Різні його аспекти досліджували такі українські вчені, як: Д. Богиня, Н. Вишневська, О. Гулевич, А. Дегтяр, О. Заїка, А. Колот, Е. Лібанова, В. Міненко, І. Шумляєва та ін. Серед зарубіжних учених ці проблеми вивчали Д. Рікардо, В. Савченко, Ж. Сей, А. Сміт, Л. Харріс, А. Філліпс, Ф. Хайек та ін.

Проте, незважаючи на цінність проведених досліджень, окрім аспектів проблеми державного регулювання ринку праці залишились невирішеними, зокрема потребують подальшого вивчення методологічні підходи до державного регулювання ринку праці.

Метою статті є аналіз структури світового ринку праці за макроекономічними показниками, з'ясування основних підходів до державного регулювання ринку праці та виокремлення найбільш актуальних проблем, характерних для України.

Ринок праці як механізм відтворення трудового потенціалу є органічним поєднанням власне ринкового (стихійного), корпоративного, державного і міждержавного регулювання. Існують різні підходи до розуміння взаємодіючих частин цієї багаторівневої системи.

Під механізмом регулювання ринку праці розуміють сукупність «методів, форм і напрямів державної дії на різні аспекти ринку праці (економічний, соціальний, демографічний, організаційний), його організацію, кількісні і якісні пропорції, територіально-галузеву й професійно-кваліфікаційну мобільність» [4, с. 30].

О. Гулевич вважає корпоративне і державне регулювання неринковими елементами у відтворенні трудового потенціалу, оскільки вони «діють у напрямі, протилежному “вільному ринку” взагалі й ринку праці зокрема» [2, с. 6].

На думку Н. Вишневської, у дослідженні ринку праці треба розрізняти механізм його функціонування і механізм його регулювання як підсистеми механізму відтворення трудового потенціалу. Механізм функціонування ринку праці – це стихійна взаємодія попиту на робочу силу та її пропозиції, визначення результатів цієї взаємодії, суперечностей між ними, тобто це саморегульований механізм. Є й інші визначення даного поняття [1, с. 53].

У дії механізму функціонування ринку праці протилежні сторони завжди прагнуть зрівноважити одна одну (наприклад, попит і пропозиція), що є головною ознакою даної суперечності. Ця рівновага досягається ринком праці (як сукупністю продавців і покупців робочої сили) самостійно – за допомогою заробітної плати, конкуренції, безробіття, банкрутств та інших саморегуляторів [3].

У широкому сенсі механізм функціонування ринку праці є складною системою, в якій можна виділити такі складові:

– підсистему, що включає механізми реалізації виробничих відносин (кожне відношення має свій механізм реалізації), які діють через конкретні форми і важелі (через попит і пропозицію праці, вартість і ціну робочої сили, заробітну плату, прибуток, конкуренцію, ціни, фінанси, кредит);

– підсистему організаційно-економічних та організаційно-управлінських структур і форм реалізації певних продуктивних сил. Сюди можна віднести конкретні форми суспільного, галузевого, професійно-кваліфікаційного й однічного розподілу праці та обслуговуючі його системи працевлаштування, підготовки і перепідготовки кадрів на мікро- і макрорівнях;

– підсистему надбудовних елементів – органів влади, що здійснюють регулюючу роль держави, а також трудових договорів. До регулюючої ролі держави зокрема можна віднести ухвалення законів і правових норм, що регламентують трудові відносини і до певної міри – рух товарів та інвестицій (шляхом квотування, ліцензування, податкової системи, кредитної, митної політики), здійснення соціальної політики, що впливають на функціонування робочої сили;

– підсистему формування ефективної зайнятості. Під її дією здійснюється переміщення робочої сили на ринку праці, спонукуване механізмом попиту та пропозицій. Вона є центральною в структурі механізму функціонування ринку праці.

Найважливішими умовами й передумовами вільного функціонування ринкових механізмів є, в першу чергу, масштаби внутрішнього ринку [7].

Ємний внутрішній ринок – це стимул не тільки для розвитку промисловості, а й для наукових досліджень, здобування освіти, підвищення кваліфікації, подальшого зростання продуктивності праці та підвищення попиту на працю.

Вільна дія ринкових механізмів відіграє позитивну роль, забезпечуючи гнучкість, мобільність і зрештою високу ефективність використання трудових ресурсів.

Проте можливості ринкових механізмів мають певні межі.

По-перше, вони в принципі не можуть охопити всю сукупність трудових ресурсів (ринковий механізм – це механізм відбору). Утворюються цілі групи людей, хронічно не здатних включатися в процес виробництва. Ця проблема вирішується вже не через ринок, а шляхом здійснення спеціальних державних програм.

По-друге, виникають певні бар’єри на шляху ефективного використання зайнятих. Постійна невпевненість, відсутність складних процедур звільнення, слабкість і нечисленність профспілок приводять до того, що люди мають тимчасову зайнятість або таку, що не влаштовує їх з яких-небудь причин, не роблять спроб знайти інше місце роботи, що більше відповідає їхнім потребам і рівню підготовки. Таким чином, сам ринок визначає межі функціонування ринкових відносин.

I, нарешті, найголовніша слабкість ринкових механізмів полягає в тому, що сильніше вони діють в умовах зростання виробництва та доходів. А умовах кризи ринкові механізми починають гальмувати, а потім – сприяти її поглибленню. Американський економіст А. Оукен виявив закономірність, згідно з якою щорічний приріст реального ВНП приблизно на 2,7 % утримує частку безробітних на постійному рівні, кожні додаткові два відсоткових пункти приросту реального ВНП зменшують частку безробітних на один відсотковий пункт. Аналогічним чином кожне скорочення темпів приросту ВНП на два відсоткові

Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку

пункти спричиняє зростання безробіття на один відсотковий пункт. Тому в умовах кризи роль державних регулюючих механізмів ще більше зростає.

Механізм державного регулювання ринку праці включає регулювання суперечностей його функціонування. Він допомагає урівноважити сторони, що суперечать, або, навпаки, зберегти бажану нерівновагу на певний термін.

Механізм державного регулювання ринку праці отримав розвиток тоді, коли механізм функціонування перестав проводити робочу силу, що відповідає вимогам НТР, став стримувати зростання її якісних характеристик, ускладнювати її перерозподіл. Велику роль відіграли соціально-політичні чинники і загострення конкурентної боротьби. Фірми почали розглядати людину не як придаток до машини, а як головний ресурс, основу конкурентоспроможності й прибутковості. Важливою особливістю нового підходу до робочої сили та її відтворення стало визнання у ній не тільки матеріальних, а й духовних, соціальних потреб та інтересів. Держава ж має на меті домогтися соціальної згоди й оптимального економічного зростання. Це впливає на характеристики робочої сили, рівень її адаптації до потреб НТР, згладжування соціальних конфліктів та економічних суперечностей. Суть такої модифікації ринку праці полягає в тому, що тепер не тільки розподіл і обмін робочої сили, а й її виробництво та споживання стають об'єктом дії ринкових зasad. Таким чином, механізм функціонування ринку праці доповнюється механізмом його регулювання (корпоративного, державного).

Глибокий аналіз етапів становлення механізму регулювання ринку праці в промислово розвинених країнах провів у своєму дослідженні Т. Ісащенко [4, с. 9]. Він доходить висновку, що при всій існуючій різниці перебігу цього процесу в цілому, тільки до 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст. на ринку праці промислово розвинених країн відбулися зміни, які дають змогу кваліфікувати відносини держави, працівників і підприємств у сфері трудових відносин як становлення механізму регулювання ринку праці у вигляді комплексного явища, розрахованого на вирішення не лише злободенних проблем, а й перспективних питань управління людськими ресурсами країни. Йдеться, перш за все, про те, що низка країн (Австрія, Норвегія, Швейцарія, Швеція, Японія) законодавчо оформлюють ідею підтримки повної зайнятості як головну мету економічної й політичної системи, причому діяльність ринку праці зачіпає всі фази відтворення трудового потенціалу, регулюючи суперечності функціонування, і має багатоплановий характер – соціальний, економічний, політичний, демографічний, організаційний, психологічний.

На сьогодні механізм регулювання ринку праці включає в себе комплекс не лише матеріальних, а й адміністративних, законодавчих, психологічних заходів. У кожній країні під впливом соціально-економічної ситуації і національної специфіки формується модель механізму державного регулювання ринку праці й відповідна політика на ньому.

Співвідношення між механізмом функціонування та механізмом регулювання є предметом постійних суперечок між неокласиками,

монетаристами, які виступають за мінімум державного втручання в механізм функціонування ринку праці, та кейнсіанцями, котрі рекомендують постійну державну присутність на ринку праці.

У промислово розвинених країнах світу протягом ХХ ст. виразно простежуються хвилі як регулювання, так і дегрегулювання ринку праці залежно від конкретної ситуації, коли за деяких обставин механізм регулювання ринку праці виходив за рамки ринкових парадигм або обмежував дію ринкових сил.

У взаємодії державного регулювання та ринку первинною ланкою є ринок. Він може існувати і без державного регулювання. При визначені міри державного регулювання потрібно виходити саме з пріоритетів ринку.

На нашу думку, в суперечливій єдності механізму функціонування та механізму регулювання ринку праці державне регулювання є допоміжним інструментом, доцільним або з деяких соціально важливих питань, або там і тією мірою, якою ринок сам по собі не здатний ефективно зберігати рівновагу. Втручання держави в процесі функціонування ринку праці не повинне порушувати самих ринкових основ.

Конкретні форми механізму державного регулювання ринку праці (які на поверхні економічної дійсності виступають як політика ринку праці) є формами урівноваження суперечностей функціонування ринку праці. Вони виникають і розвиваються під впливом змін, що відбуваються в продуктивних силах суспільства, для того, щоб знайти часовий баланс між ними і виробничими відносинами. Цей баланс постійно порушується, що викликає до життя нові форми регулювання ринку праці.

За наявності загальних форм регулювання ринку праці в кожній країні існує свій підхід до вирішення проблем зайнятості, що враховує особливості економічного, політичного розвитку, національні традиції, демографічний склад працездатного населення, міграцію, професійно-кваліфікаційний рівень. Ці підходи розробляються на основі загальних напрямів і форм розвитку, але в різних комбінаціях вони зумовлюють формування в різних державах різних моделей ринку праці.

Державне регулювання ринку праці і зайнятості населення диференційоване не тільки по країнах, а й в одній країні в різні періоди. Заходи дії держави на ринок праці на загальнодержавному, регіональному рівнях розрізняються в умовах стабільної ринкової економіки, в надзвичайній ситуації для розвиненої ринкової економіки і в умовах становлення економіки змішаного типу або переходного періоду, що характерний зараз для України.

Необхідність у посиленій присутності держави на ринку праці в роки економічного спаду наочно підтверджується подіями 30-х рр. ХХ ст. в США, а також іншими фактами. Функціонування ринків праці в різних країнах виявляє загальні закономірності. Сучасний досвід латиноамериканських країн також указує і на необхідність посилення державних інститутів в період економічного спаду, і на той факт, що кризовий стан самого ринку праці може бути зумовлений

Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку

надмірним скороченням державних функцій, спробами спертися виключно на ринкові механізми. Штучна заміна державних механізмів ринковими неможлива і неефективна. Після проведення в 1970 – 1980-х рр. в цих країнах лібералізації цін і приватизації економічні показники різко погіршилися. Зокрема, зросло безробіття, різко збільшилася кількість людей, які живуть за межею бідності, посилилося розшарування суспільства. До кінця 1980-х рр. 20 % бідного населення Аргентини розпоряджалося 4,4 % доходів, тоді як на частку 20 % найбільш забезпечених верств припадало 50,3 % всіх доходів. Для Мексики це співвідношення становило 2,9 і 61 %, Чилі – 4,2 і 56 % відповідно [6]. У Росії в січні-травні 2000 р. на частку 10 % найменш забезпеченого населення припадало 2,2 % всіх доходів, а на частку 10 % найбільш забезпеченіх – 28 %.

У зв'язку з цим з початку 1990-х рр. змінилася і державна практика латиноамериканських країн. Були розроблені й сьогодні діють державні програми боротьби з безробіттям і бідністю. Перші позитивні результати вже отримані у низці країн. Так, у Мексиці, що здійснює загальнодержавну програму боротьби з бідністю, збільшилася частка витрат на освіту, охорону здоров'я, соціальне забезпечення; зменшилася кількість людей, які живуть за межею бідності.

Проведення активної державної політики на ринку праці потребує значних фінансових коштів. Щоб фінансувати освіту, охорону здоров'я, соціальну сферу, у деяких країнах були підвищенні податки. З-поміж цих країн – Чилі, що створила спеціальний інвестиційний фонд. Його кошти витрачалися за двома основними напрямами – організація суспільних робіт і перекваліфікація. У Чилі в окремі роки на суспільних роботах було зайнято близько 13 % всієї робочої сили, витрати на їх організацію досягли 1,5 % ВВП.

Отже, присутність держави на ринку праці виявляється необхідною не тільки в роки економічних криз, що є вже безперечним, а й в інші періоди, особливо перехідні, характерні сьогодні для нашої країни.

Потреба в державному регулюванні формування ринку праці в перехідній економіці зумовлюється необхідністю згладжування негативної дії особливостей ринку праці на структурну перебудову економіки й посилення позитивного їх впливу.

Державне регулювання ринку праці і зайнятості населення при переході до багатоукладної економіки повинно базуватися як на певній спадкоємності попереднього досвіду, так і на необхідності критичного переосмислення, переоцінки теоретичних і методологічних положень.

Найважливішим напрямом державного регулювання ринку праці, що формується в умовах перехідної економіки, є дія на ринковий попит і пропозицію з метою подолання трудомісткої кон'юнктури ринку і досягнення його рівноважної кон'юнктури.

Для функціонування ринку праці необхідні не лише гарна законодавча база, а й умови для прояву відносин основних контрагентів. У науковій літературі подібні інститути мають називу інфраструктури.

У нашому розумінні інфраструктура ринку праці – це його складова, що є системою інститутів, яка складається з державних і недержавних структур сприяння зайнятості, служб персоналу підприємств, громадських організацій і фондів, а також створювані ними правові, фінансово-економічні та інформаційні механізми, під дією яких створюються сприятливі економічні, соціальні, психологічні та інші умови для функціонування ринку праці. Усі разом вони повинні забезпечувати:

- регулювання макроекономічного, демографічного, соціально-психологічного та іншого впливу на розвиток ринку праці;
- комплексну діяльність низових виробничих структур (складова яких – робота з персоналом);
- діяльність системи інститутів, які забезпечують узгодженість інтересів контрагентів ринку праці.

Напрями і дії механізмів інфраструктури ринку праці повинні корегуватися залежно від рівня та умов розвитку ринку праці конкретного регіону.

Створення умов розвитку інфраструктури ринку праці повинне мати три основні мети:

- по-перше, якнайповніше забезпечення відповідності структури попиту і пропозиції робочої сили;
- по-друге, надання рівних можливостей доступу до робочих місць громадянам, які на них претендують;
- по-третє, забезпечення реалізації державних гарантій щодо соціального захисту населення.

Література:

1. Вишневская Н. Рынок рабочей силы в ретроспективе XX столетия / Н. Вишневская // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 9. – С. 52–61.
2. Гулевич О. Нормативний аналіз державного регулювання ринку праці / О. Гулевич // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 8. – С. 3–7.
3. Дегтяр А. О. Методологічні підходи до формування інтелектуального капіталу для інноваційної промислової економіки / А. О. Дегтяр // Державне будівництво : електрон. наук. фахове вид. – 2010. – № 1. – Режим доступу до журн. : <http://www.kbuapa.kharkov.ua>.
4. Заїка О. В. Концепція державної стратегії зайнятості населення / О. В. Заїка // Формування управлінського потенціалу суспільного розвитку України в умовах євроінтеграції : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Т. 2. – Запоріжжя, 2005. – С. 29–30.
5. Исаченко Т. М. Основные принципы формирования Европейской стратегии занятости / Т. М. Исаченко // Труд за рубежом. – 2001. – № 4. – С. 3–17.
6. Колот А. Глобалізація економіки та її вплив на соціально-трудову сферу / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 3. – С. 23–29.

Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку

7. Міненко В. Л. Державне регулювання ринку праці в умовах глобалізації економіки: теорія та практика : монографія / В. Л. Міненко. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 204 с.

Надійшла до редколегії 18.10.2012 р.